

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ КУЛЬТУРОЛОГІВ

Революція гідності призвела до істотних зрушень у суспільній свідомості українського народу. Сучасні соціологічні дослідження засвідчують тенденцію до переосмислення ціннісних орієнтацій українською молоддю. Невипадково, насамперед студенти виявилися активними демонстрантами протестних настроїв українців. Водночас розбіжності політичних інтересів прибічників проєвропейського й проросійського шляхів розвитку українського суспільства спричинили загострення відносин з Російською Федерацією й озброєний конфлікт на Сході країни. Перед урядом та державою постало багато нових проблем, пов'язаних із формуванням національної свідомості українців різних регіонів проживання. Вирішення поставлених завдань вимагають від закладів вищої освіти нагального запровадження педагогічних засобів формування національної свідомості студентів у системі виховної роботи.

Враховуючи актуальність порушеної проблеми, **метою** наукової статті визначено: розкрити методика формування національної свідомості майбутніх культурологів у процесі україномовної підготовки.

Для вивчення сутності проблеми дослідження важливим, на нашу думку, є поняття національної свідомості особистості, яке обґрунтовується в працях М.Й. Боришевського, С.С. Вітвицької, І.О. Кресіної, І.М. Кутняка, Г.М. Редькіної, Ю.Д. Руденка. Учені розглядають національну свідомість як сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів [2-3; 6-9]. С.С. Вітвицька пояснює, що національна свідомість — «це усвідомлення своєї окремоті, своєї неподібності й неповторності, усвідомлення себе частиною народу, носієм його духовності

та культури» [3, с.35].

Проведений аналіз вказаних робіт виявив загальну тенденцію структурування основних складових національної свідомості, а саме: сприйняття оточуючого світу й ставлення до нього; усвідомлення національно-етнічної приналежності; ставлення до історії і культури своєї національно-етнічної спільноти; ставлення до представників інших націй і національностей; патріотичні почуття й патріотична самосвідомість; усвідомлення національно-державної спільноти [3; 7; 9]. Основними характеристиками української національної свідомості сучасні вчені вважають її цілісність, універсалізм, системність, структурну сталість, сприйнятливість до інновацій, геополітичну врівноваженість, етнокультурний плюралізм, релятивізм (здобуття знань шляхом поєднання, порівняння й протиставлення різних позицій, тобто у такий спосіб досягається не одностайність думок, а об'єктивність та неупередженість), консерватизм та енергійність [6-8].

Досліджуючи функціонування національної свідомості у контексті антропологічно-екзистенційного виміру, І.М. Кутняк вирізняє три основні його рівні: буденний, що відображає повсякденні потреби, інтереси, систему цінностей, установок, звичаїв і традицій у національному характері людей; теоретичний, пов'язаний із формуванням ідеології нації та національної ідеї; державно-політичний, де відбувається процес кристалізації національних інтересів [7, с. 15-18]. У плані розвитку національної свідомості як складової національно-культурних традицій Н.О. Добровольська вказує на важливість формування ціннісних орієнтацій у процесі засвоєння людиною соціального досвіду життєдіяльності в певному національному середовищі. До них належать цінності внутрішньонаціональних і міжнаціональних відносин у сучасному цивілізованому суспільстві, це — поважання внутрішньої цінності кожної особистості, свобода, яка невіддільна від моральної відповідальності, поважання поглядів інших, толерантність, високі духовні й моральні цінності, правова й демократична культура. Тому розвиток національної свідомості передбачає появу таких національних почуттів, як почуття любові до своєї

Батьківщини, свого народу, національної культури та рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети [4, с. 218].

Вивчення літератури з проблеми формування національної свідомості учнівської молоді показало, що в педагогічних теоріях обґрунтовано поетапний характер означеного процесу. На першому етапі вирішуються завдання етнічного самовдосконалення учнів та усвідомлення їх приналежності до українського народу, що є першоосною, корінням патріотизму. Другий етап передбачає національно-політичне самовдосконалення та усвідомлення себе як частини нації, своєї причетності до неї як до явища політичного. Особливо важливим моментом цього етапу національного виховання вважається відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності. Третій етап пов'язаний із національно-політичним становленням і формуванням громадської активності юнаків і дівчат [1; 3; 10].

Розвиток наведених теоретичних положень знайшов відображення в педагогічній практиці формування національної свідомості студентської молоді. У ході дослідження було здійснено аналіз досвіду національного виховання студентів під час їх україномовної підготовки. Роль мови в національному вихованні студентів підкреслює Н.О. Добровольська: «Національна мова входить до поняття національної культури, бо природні умови, географічне положення, рівень і спеціалізація народного господарства, тенденція розвитку суспільної думки та свідомості, науки, мистецтва знаходять відбиття у мові» [4, с. 217]. Українська вчена Н.М. Костриця уточнює: «Свідомість формується, виявляється в мові, а мова постає як універсальна ознака етносу, тобто можна говорити про українську мовну самосвідомість, що передбачає: усвідомлення окремішності своєї мови як засобу етнічної ідентифікації особистості; бачення просторового й часового поля української мови як феномена єдності, цілісності українського етносу; відбиття мовної самосвідомості в самоназвах українців та в їхній мові» [5, с. 120-121].

Сучасною навчальною програмою дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» передбачено не тільки формування мовної компетентності у професійній і науковій сферах комунікації, але й підвищення загальнокультурного та інтелектуального рівнів особистості. На заняттях особлива увага приділяється виробленню в студентів вміння правильно й логічно висловлювати свої думки в різностильовій комунікації, відтворювати й створювати тексти залежно від комунікативної мети, засвоєнню норм літературної мови в усному й писемному спілкуванні. Виконуючи практичні та самостійні завдання, студенти не тільки складають різні види планів (тезовий, питальний, називний), а й висловлюють свої думки, аналізуючи тексти, що сприяє розвитку свідомості особистості як члена суспільства, представника нації [1; 3-5; 9-10].

Ґрунтуючись на результатах вивчення теоретичного й практичного досвіду національного виховання студентської молоді, нами запропоновано методикою формування національної свідомості в майбутніх культурологів на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)». За методикою практична й самостійна робота студентів передбачає виконання завдань з елементами україномовної імітації професійної діяльності культуролога. Відповідно до функціональних обов'язків значну частину професійної праці культуролога складає аналіз художніх творів, внаслідок підбір текстів для занять з української мови спрямовувався на використання студентами аналітичної інформації культурологічного вмісту.

З огляду на задачі формування національної свідомості майбутніх культурологів перевага надавалась інформації стосовно творчих досягнень українських митців і культурних діячів. Добір такої інформації здійснювався за критеріями: врахування національного характеру зображених подій і персонажів; поєднання зовнішніх подій із національними традиціями та звичаями в життєдіяльності персонажів; відображення національних ідей у творі; розгортання подій навколо реалізації національних цінностей персонажів; позитивні приклади життєдіяльності персонажів з національно-

моральною спрямованістю.

Відповідно до змісту навчальної програми дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням) студенти 2 курсу протягом року опановують такі теми, як «Мовні норми, їх типологія», «Мова і культура мовлення в житті професійного комунікатора», «Комунікативні ознаки культури мовлення», «Мовний етикет української мови», «Професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового й розмовного стилів», «Граматичні особливості мови офіційно-ділового стилю», «Мовні особливості офіційно-ділового стилю», «Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації» тощо. У межах програмних тем майбутнім культурологам пропонувались завдання, що передбачали два паралельні алгоритми обробки змістової інформації.

За першим алгоритмом інформація стосувалась безпосередньо художнього твору, від студентів вимагалось оцінювати зображені факти, явища, події з позиції національних цінностей. Другий алгоритм передбачав перенос сюжетних колізій творів у професійні ситуації. Наприклад, під час вивчення майбутніми культурологами мовних норм та їх типології використовувались тексти з п'єси М. Старицького «За двома зайцями». П'єса «За двома зайцями» стала популярною й відомою одразу після першої постановки та залишається такою й донині. Секрет сценічного та кінематографічного успіху твору Старицького полягає в майстерному використанні засобів народного гумору в сюжетних колізіях твору. Юнаки та дівчата повинні були здійснити дескриптивний аналіз літературних мовних норм двох персонажів — Галі та Проні. За допомогою дескриптивного аналізу виділяються й описуються структурні елементи художнього твору (у нашому прикладі мовні норми персонажів). Структурування усної мови жіночих персонажів п'єси М. Старицького «За двома зайцями» дає можливість відокремити не тільки її структурні елементи, але й їх суттєві характеристики від несуттєвих, розкрити різнобічні зв'язки між структурними елементами.

У пропонованих студентам завданнях дескриптивному аналізу підлягали такі норми української літературної мови: орфоепічні (правильна

вимова звуків та звукосполучень), акцентуаційні (правильне наголошування слів), лексичні (використання слів відповідно до їх лексичного значення), словотвірні (закономірності утворення нових слів за наявними в мові словотвірними моделями), граматичні (правильне вживання граматичних форм слів, усталена побудова словосполучень та речень), стилістичні (доцільність уживання мовних засобів у конкретних стилях мови). Майбутні культурологи проаналізували і визначили властиві персонажам переваги та недоліки національної вимови:

– Галя належить до соціального прошарку селянства, вона працьовита й відповідальна, відзначається неабиякою практичністю, їй властиві високоморальні переконання, а також здоровий глузд, за необхідності може наполягати на своєму для досягнення поставлених цілей. Її мова відрізняється стильовою простотою та зрозумілістю, жвавістю, кмітливістю, колоритністю, милозвучністю, їй притаманна образність та барвистість.

– Проня є яскравою представницею маргіналізованого міщанства. Ця комедійна героїня досить енергійна, вперта й виявить наполегливість у необхідних обставинах. Для її поведінки характерна деяка практичність, але ця міщанка не здатна тверезо аналізувати як оточуючу реальність, так і свої обставини у ній. Для створення гумористичного ефекту в її мові особливо широко використовуються емоційно забарвлені, деформовані та інші ненормативні слова. Серед емоційно забарвлених на першому плані вживаються слова вульгарні, лайливі, згрубілі тощо. Вони надають мові персонажа яскраво вираженого комізму.

Після дескриптивного аналізу студенти здійснювали описове узагальнення словесної форми мовлення Галі та Проні, де виокремлювали тропи (епітети, порівняння, метафори, метонімії, гіперболи, літоти, оксиморони, перифрази тощо), синтаксичні фігури (еліпсиси, умовчування, інверсію, анафори, епіфори, градацію, паралелізм, антитези тощо), звукову організацію мови (алітерацію, асонанс, звуконаслідування). Описове узагальнення утворює основу для перегрупування зібраної інформації

відповідно до критеріїв характеристики структурних елементів української мови жіночих персонажів. Майбутні культурологи повинні подумки перенести Галю та Проню в сучасну реальність та від їх імені скласти ділові папери — заяву про приймання на роботу до місцевого краєзнавчого музею, описову характеристику пейзажу місцевого художника, буклет-рекламу виставки творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Такий порядок організації практичної та самостійної роботи створює сприятливі умови для ознайомлення з національними особливостями життєдіяльності українського суспільства, історичними подіями в розвитку української держави, духовним світом українців, українським способом життя, найважливішими проблемами моралі й гуманізму.

На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

1. Національна свідомість як складне поліструктурне утворення включає теоретичні, буденні, масові та елітні запозичені й асимільовані ідеї, настанови, прагнення, культурні набутки, що утворюють духовний універсум нації. Українській національній свідомості притаманні цілісність, універсалізм, системність, структурна сталість, сприйнятливість до інновацій, геополітична врівноваженість, етнокультурний плюралізм, релятивізм, консерватизм та енергійність.

2. Процес формування національної самосвідомості має поетапний характер. На першому етапі відбувається етнічне самовдосконалення та усвідомлення приналежності до українського народу, що є першоосновою, корінням патріотизму. На другому етапі здійснюється національно-політичне самовдосконалення як усвідомлення себе частиною нації, своєї причетності до неї як до явища політичного, що має чи виборює певне місце серед інших націй. На третьому етапі завершується національно-політичне становлення, пов'язане із громадською активністю, усвідомленням політичної ситуації, у якій живе й розвивається народ.

3. Вивчення досвіду формування національної свідомості в студентів свідчить про існування певного позитивного досвіду розв'язання цієї проблеми.

Значний арсенал формувальних засобів стосується україномовної підготовки та національного виховання юнаків і дівчат. Педагогами запропоновано ефективні засоби національного виховання студентів на заняттях з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Під час виконання практичних і самостійних завдань студенти висловлюють свої думки, аналізуючи тексти, що сприяє розвитку свідомості особистості як члена суспільства, представника нації.

4. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано методику формування національної свідомості майбутніх культурологів у процесі україномовної підготовки. Упровадження запропонованої методики на заняттях з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» передбачає виконання завдань з елементами україномовної імітації професійної діяльності культуролога. Значну частину практичної і самостійної роботи студентів над завданнями складає аналіз спеціально дібраних культурологічних текстів про творчі здобутки українських митців. Використання українознавчого стрижня соціокультурної лінії змісту навчальних завдань сприяє виробленню системи українських національних поглядів на життя, розуміння культурно-моральних надбань українського народу.

Список використаних джерел:

1. Астахова В.И. Об особенностях и задачах гражданско-патриотического воспитания в современной Украине [Текст] / В.И. Астахова // Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». – Харків : Вид-во НУА, 2009. – Том XV. Актуальні проблеми розвитку освіти історичні, філософські, економічні, правові та соціальні аспекти. – С. 7.

2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві [Текст] / М.Й. Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 138–144.

3. Вітвицька С.С. Проблема формування національної свідомості особистості у педагогічній спадщині видатних українських педагогів [Текст] / С.С. Вітвицька // Педагогічні науки. Вісник Житомирського державного університету. – Житомир, 2014. – Вип.4 (76). – С. 34-38.
4. Добровольська Н.О. Розвиток національної свідомості як складової національно-культурних традицій у процесі вивчення студентами спецкурсу «Українська мова» [Текст] / Н.О. Добровольська // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 33. – С. 217-222.
5. Костриця Н.М. Мова як засіб формування національної свідомості [Текст] / Н.М. Костриця // Філологічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2013. – Кн. 4. – С. 119-123.
6. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): Монографія/ Кресіна І. О. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
7. Кутняк І.М. Національна свідомість у контексті антропологічно-екзистенційного виміру [Текст] / І.М. Кутняк // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 41. – С.14-22.
8. Редькіна Г.М. Національна свідомість населення України в умовах державної незалежності: дис... канд. політичних наук: 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство [Рукопис] / Редькіна Анна Михайлівна. – К., 2008. – 222 с.
9. Руденко Ю.Д. Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості [Текст] / Ю.Д. Руденко// Освіта. – 1998. – 4-11 листопада (№ 67). – С. 3.
10. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання: Посібник для вчителів та студентів педагогічних факультетів [Текст] / М.Г. Стельмахович – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1996. – 180 с.